

Třístěnný elektrifikovaný drátěný zátaras z roku 1952 (foto: ABS)

Právo zločineckej povahy

Nesplnená domáca úloha v oblasti trestnoprávneho vyrovnaní sa s minulosťou

MARTIN SLÁVIK

Má zmysel po 35 rokov od tzv. Nežnej revolúcie hovoriť o spravodlivosti? Aký zmysel majú trestné stíhania zločincov komunistického režimu? Má to zmysel. Vždy. Najmä ak sa v Ústave SR hovorí o právnom štáte. Otázka potrestania trestného činu nie je v právnom štáte aktom pomsty¹, ale bezpečnostnou otázkou. Nepotrestanie trestného činu predstavuje zásadné ohrozenie spoločnosti. Zločin bez odsúdenia nie je *de iure* zločinom. Takéto konanie spôsobuje eróziu viery občanov v spravodlivosť a bezpečnosť, ktoré musí štát občanom garantovať.

„Ak sa trestné právo ako verejná a záväzná dohoda prestane vyjadrovať k dosahu a obsahu viny a zodpovednosti, vezme „pôdu pod nohami“ základnému normatívemu konsenzu občanov, pretože ho vydá napospas ľubovôli namiesto toho, aby ho upevňovalo a potvrdzovalo. Nikto nechce dobrovoľne žiť v spoločnosti nezodpovedných občanov, ktorá nezakazuje vraždu.“²

„Kým nebudú najväčšie zločiny vyšetrené a potrestané, spoločnosť ako celok v demokratické hodnoty neuverí a nevštepí si ich a demokracia sa preto nikdy neskonsoliduje.“³

Dnes sa dá platnosť tohto a podobných výrokov s odstupom času vyhodnocovať. Je tiež užitočné porovnať tunajší prístup k vyrovnávaniu sa s komunistickou minulosťou s Nemeckom, kde minimálne v trestnoprávnej rovine dosiahli kvalitatívne diametrálne odlišné výsledky, a pýtať sa, prečo to tak je.

TAKÁ BOLA DOBA?

Na základe Zákona č. 119/1990 Zb., o súdnej rehabilitácii, bolo v bývalom Československu rehabilitovaných približne 260 tisíc ľudí odsúdených

v komunistickom režime za trestné činy, ktoré by v právnom štáte trestnými činmi byť nemohli. To číslo je samozrejme vyššie, ak k nemu pripočítame rodinných príslušníkov rehabilitovaných osôb. Dnes sú síce populárne alibistické výroky typu „taká bola doba“, no za každým zločinom a obeťou stojí konkrétny páchatel, prípadne páchatelia. Ak je jednou z podmienok definujúcich právny štát, že musí existovať možnosť, aby sa porušovatelia zákona za svoje činy zodpovedali pred nestranným súdom, ako to vyzerá s odsúdením, prípadne trestným stíhaním páchatelov zločinov komunizmu?

Čísla potrestaných páchatel'ov sú celkovo nízke, ešte očividnejšie je to v súvislosti s prípadmi, kde bolo porušené právo na život

Podľa štatistického prehľadu českého Úradu dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu (ÚDV) bolo za obdobie od 1. januára 1995 do 31. októbra 2015 trestne stíhaných celkovo 218 osôb v 120 trestných

1 „Úloha súdu je dopracovať sa k pravde, resp. poznaniu pravdivej odpovede na otázku čo sa stalo. Poznanie pravdy je satisfakciou pre obeť“. Prof. Albin Ezer, film *JUSTICE 2.0* – Platforma Európskej pamäti a svedomia 2015 (film je k dispozícii v Platform of European Memory and Conscience / PEMC).

2 SCHWANN, Gesinne: *Zamlčovaná vina. Ničivá moc dvojí morálky*. Prostor, Praha 2004, s. 38.

3 HUNTINGTON, Samuel: *Tretí vlna demokratizace na sklonku dvacátého století*. CDK, Brno 2008, s. 207 – 208. Huntington tu cituje z textu Lawrence Weschlera uverejneného v roku 1989.

veciach. Z tohto počtu prípadov sa pred súd dostalo 80. Odsúdených bolo približne 47 osôb. Uvádzané čísla, ako aj štatistické prehľady boli neskôr z webových stránok ÚDV odstránené, podobne ako informácie o prípadoch, v ktorých súd definitívne rozhodol. Aktuálnejšie informácie o činnosti ÚDV sa verejnosť dozvedela až v marci tohto roku v rámci seminára organizovaného Výborom pre bezpečnosť Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR. Tu boli prezentované výsledky činnosti práce ÚDV od roku 2009 a tiež postupy Najvyššieho štátneho zastupiteľstva (NŠZ) ČR pri trestných postihoch komunistických zločinov v rokoch 2012 – 2023. Podľa týchto údajov súdy v ČR uznali v rokoch 2012 – 2023 za vinných 19 ľudí.⁴ Čísla potrestaných páchateľov sú celkovo nízke, ešte očividnejšie je to v súvislosti s prípadmi, kde bolo porušené právo na život. Pre lepšie pochopenie: na Slovensku bol po roku 1989 odsúdený na podmienený trest len jeden človek, a to niekdajší 1. námestník federálneho ministerstva vnútra Alojz Lorenc.⁵ Prístup, ktorý v trestnoprávnej rovine vyrovnávania sa s minulosťou zvolila Česká republika, resp. Slovensko (v tomto texte veľmi okrajovo), je zaujímavé porovnať s prístupom, ktorý zaujali v Nemeckej spolkovej republike (SRN). Napriek mimoriadnej podobnosti východiskovej situácie i výziev, ktorým postkomunistické krajiny v trestnoprávnom vyrovnávaní sa s minulosťou čelili,

Bývalý 1. námestník ministra vnútra Alojz Lorenc pred štvorročným trestom utiekol na Slovensko, kde ho 24. apríla 2002 Vyšší vojenský súd v Trenčíne odsúdil na 15 mesiacov s podmieneným odkladom na tri roky (foto: ČTK / Samuel Kubáni)

je totiž zásadne odlišný. V bývalej Nemeckej demokratickej republike (NDR) bolo z politických dôvodov odsúdených a uväznených 150 až 200 tisíc ľudí. V 72 prípadoch bol vykonaný trest smrti. Na hraniciach bolo pri pokuse o útek do slobodného sveta usmrtených približne 270 osôb, odhady však hovoria až o počte cca 1000 obetí.⁶ Špecializovaný útvar nemeckej prokuratúry v prípade smrti na štátnej hranici viedol takmer 2000 súdnych procesov proti vojakom, dôstojníkom, generálom a ministrom, členov politbyra Zjednotenej socialistickej strany Nemecka (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands,

SED) nevynímajúc. Celkovo bolo vedených približne 62 000 vyšetrovaní.⁷ Najvyšší podiel na rozsudkoch majú usmrtenia na štátnej hranici. Z približne 500 obžalovaných v týchto prípadoch bola polovica aj odsúdená. Medzi nimi osem členov politbyra, 36 členov vedenia armády. Proti politickým a vojenským vodcom boli vynesené rozsudky od troch do sedem rokov.⁸ Absolútne rozdielny prístup nemeckej justície ale spočíva v tom, že neboli vyšetrovaní len priami páchatelia, teda radoví príslušníci Pohraničnej stráže. Tí boli podľa niekdajšieho generálneho prokurátora Christopa Schaeffgena⁹, až na dve

4 Seminár Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu včera, dnes a zítra. Orgány činné v trestním řízení a vyšetřování zločinů komunismu, 4. 3. 2024 – viz <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=4906&td=19&cu=8> (citované k 22. 7. 2024). Pozri tiež tabuľku v správe na s. 113 tohto čísla *Paměti a dějin*.

5 Vyšší vojenský súd v Trenčíne ho 24. 4. 2002 odsúdil na 15 mesiacov s podmieneným odkladom na tri roky.

6 BUGHARD, Boris: Zabijení na německo-německé hranici – zločin proti lidskosti. In: *Zločiny komunistických režimů. Mezinárodní konference. Pohled historiků a právních expertů* (Praha, 24.-26. února 2010). ÚSTR, Praha 2011, s. 430.

7 Právni vedci Gerhard Werle a Moritz Vormbaum uvádějí počet zahájených vyšetřování 74 894. WERLE, Gerhard – VORMBAUM, Moritz: *After the Fall of Berlin Wall – transitional justice in Germany* – viz <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210558938soo4-coo3/read> (citované k 22. 7. 2024).

8 SCHAEFFGEN, Christoph: Stíhanie zločinov komunizmu cez aspekt ochrany ľudských práv. *Paměť národa* (úvodné číslo, október 2004), s. 76.

9 Christoph Schaeffgen bol v rokoch 1990 – 1999 generálny prokurátor SRN v Berlíne pre trestnoprávne vyrovnanie sa so zločinmi komunizmu v bývalej NDR.

Trestný postih funkcionárov a príslušníkov bezpečnostných zložiek podľa správy GP ČSFR

Väčšina vyšetrovaných káz sa týkala majetkovej kriminality. Výnimku tvorilo vyšetrovanie bývalého vedúceho tajomníka MV KSČ Miroslava Štěpána (odsúdený na dva a pol roka väzenia, podmienene prepustený po 11 mesiacoch väzenia), federálneho ministra vnútra Františka Kincla (tri roky odňatia slobody), náčelníka II. správy ZNB Karla Vykypěla (tri a pol roka odňatia slobody), 1. námestníka ministra vnútra Alojza Lorenca (štyri roky odňatia slobody). Poslední traja menovaní boli odsúdení za zneužitie právomoci verejného činiteľa v súvislosti s ich rozhodovaním o „preventívnej izolácii“ – obmedzením osobnej slobody 298 vybraných osôb v čase konania protestných akcií počas rokov 1988 a 1989. Lorenc do výkonu trestu nenastúpil, po rozpade federácie odišiel na Slovensko, kde ho 24. apríla 2002 Vyšší vojenský súd v Trenčíne odsúdil na pätnásť mesiacov s podmienčným odkladom na tri roky.

Ďalšou výnimkou je v texte zmienený trestný postih príslušníkov ZNB zasahujúcich alebo riadiacich zásah 17. novembra na Národnej triede v Prahe. Najznámejší z nich Ludvík Zifčák, ktorý mal ako Milan Růžička zohrať úlohu „mŕtveho študenta“, bol odsúdený na osemnásť mesiacov, po ôsmich mesiacoch bol za dobré správanie prepustený a zvyšok trestu mu bol odpustený.

Pozoruhodné bolo tiež vyšetrovanie prokurátorov podieľajúcich sa koncom 70. a 80. rokoch na nezákonných postupoch pri „vyšetrovaní“ príslušníkov disentu. Bývalý generálny prokurátor ČSR Jaroslav Krupauer bol neskôr v tejto súvislosti odsúdený na jeden rok s podmienčným odkladom na tri roky. Najznámejším prípadom je vyšetrovanie vo veci vlastizrady v súvislosti so vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968. Vec už v roku 1992 vtedajší vyšetrovatelia ukončili bez začatia trestného stíhania, ako dôvod svojho rozhodnutia uvádzajú premlčanie. Prípad bol neskôr znovu otvorený a uzavretý až v roku 2003 oslobodzujúcim rozsudkom Milouša Jakeša a Jozefa Lenárta.

výnimky, všetci odsúdení, ale tresty si odpykať nemuseli, pretože súdy zohľadňovali, že neboli len páchatelmi, ale aj obeťami systému a často trpeli výčitkami svedomia. Pred súd boli postavení najmä tí, ktorí tento zvrátený systém riadili a rozkazmi vynucovali jeho fungovanie.

Prípadná námietka, že proces vyrovnávania sa s minulosťou bol v SRN formovaný možnosťami, ktoré vychádzali zo zjednotenia tejto krajiny, úplne neobstoja pri vedomí skutočnosti, že spravodlivosť v oblasti legislatívy vychádzala z úplne rovnakých

podmienok ako v Českej republike. Procesy zmeny režimu často stavajú spravodlivosť pred vážnu dilemu ako spojiť potrestanie a neporušiť zásady právneho štátu, ktorým by nový štát mal byť. To sa týka najmä zákazu právnej retroaktivity, teda nemožnosti niekoho trestať za skutok, ktorý v čase jeho spáchania nebol trestným činom. V rámci trestnoprávneho vyrovnávania sa s minulosťou nie je možné vynechať ďalší z princípov ochrany právnej istoty, ktorým je inštitút premlčania, teda princíp uplatniteľnosti niektorých

práv len do uplynutia istého časového obdobia. S týmito dilemami sa samozrejme vyrovnávalo i Československo a následne nástupnícke krajiny a samozrejme i SRN. Práve prístup k týmto otázkam sa ukazuje pri retrospektívnom pohľade ako kľúčový.

GAŠPAROVIČOVA „SPRAVODLIVOSŤ“

Vôbec prvé vyrovnávanie v trestnoprávnej rovine je priamo spojené so zásahom bezpečnostných zložiek 17. novembra 1989. Pod tlakom verejnosti bola už 29. novembra 1989¹⁰ zostavená spoločná komisia Federálneho zhromaždenia a Českej národnej rady pre dohľad nad vyšetrovaním udalostí zo dňa 17. novembra. Paralelne s činnosťou komisie prebiehalo vyšetrovanie zistených podozrení z trestných činov spáchaných v priebehu nasadenia bezpečnostných síl. Konečná bilancia trestného postihu bola „dvanásť osôb odsúdených, dve osoby boli zbavené obžaloby, u štyroch došlo k vyriešeniu mimosúdnu cestou. Proti dvom osobám bolo trestné stíhanie zastavené, u piatich došlo k prerušeniu trestného stíhania.“¹¹

Zásadným dokumentom približujúcim trestnoprávne vyrovnávanie sa s minulosťou v čase ihneď po udalostiach zo 17. novembra 1989 a v dobe pred vznikom samostatných republík je správa generálneho prokurátora ČSFR o stave trestného konania a výsledkoch postihu funkcionárov bývalého režimu z 8. októbra 1991, s ktorou na spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov vystúpil vtedajší generálny prokurátor Ivan Gašparovič. Vyplýva z nej, že trestné stíhanie bolo vedené proti najmenej 170

¹⁰ Viz <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/so16001.htm> (citované k 22. 7. 2024).

¹¹ Zpráva generálního prokurátora ČSFR o stavu trestního řízení a výsledcích postihu funkcionářů bývalého režimu pro 17. společnou schůzi SL a SN FS ČSFR, 8. 10. 1991 – viz https://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/to892_01.htm (citované k 22. 7. 2024).

konkrétnym osobám, vrátane tých, u ktorých bolo podozrenie z trestnej činnosti bez vznesenia obvinenia a bez trestného stíhania.¹² Až na výnimky (pozri box na s. 6) sa prevažná väčšina týchto prípadov týkala majetkovej kriminality – nedovoleného obohacovania sa zo strany predstaviteľov bývalého režimu. Generálna prokuratúra v dokumente obhajovala a zdôvodňovala svoj postup pri trestnoprávnom vyrovnávaní sa s minulosťou, v ktorom zdôrazňovala, že väčšiemu a širšiemu vyšetrovaniu často závažných trestných činov, na ktoré dostala podnety od občanov,¹³ jej bránia najmä: 1. zákaz právnej retroaktivity a dodržiavanie prezumpcie nevinny, odmietanie kolektívnej zodpovednosti, 2. premlčanie väčšiny trestných činov, 3. prezidentské amnestie, 4. novela trestného zákona.

Správa vyvolala vo vtedajšom Národnom zhromaždení búrlivú diskusiu. Ivan Gašparovič odôvodňoval postup prokuratúry tým, že vychádzala z kontinuity československého právneho poriadku a princípov zakotvených aj v Listine základných práv a slobôd, predovšetkým princípu individuálnej trestnej zodpovednosti za porušovanie právnej povinnosti a z princípu zákazu retroaktivity trestných zákonov zdôrazňujúc článok Listiny, ktorý hovorí, že nikoho nemožno stíhať za trestný čin, ktorý v dobe jeho konania zákon za trestný nepovažoval.¹⁴

Ostrú reakciu si vyslúžili najmä jeho slová: „*To ale neznamená, že je podceňovaná žiadosť nastoliť spravodlivé potrestanie všetkých vinníkov. Vinníci trestných činov bývalého režimu boli politickou cestou, revolúciou 17. novembra a slobodnými voľbami v prevažnej miere fakticky zbavení možnosti dopúšťať sa trestných činov, najmä tých, ku ktorým im poskytovalo príležitosť minulé postavenie. V tomto svetle požiadavka abstraktnej spravodlivosti čiastočne ustupuje naliehavej potrebe chrániť spoločnosť pred súčasnými kriminálnymi živlami. Inými slovami, na vyšetrovanie trestných činov bývalých prominentov môže byť pri nedostatočnom personálnom obsadení polície, prokuratúr a súdov, pri potrebe rehabilitácií a pri narastajúcej vlne kriminality, vyčlenených práve len toľko prostriedkov a síl, aby neboli ohrozené iné úlohy, ktoré pred orgánmi v trestnom konaní stoja*“.¹⁵ Napríklad poslanec Pavel Bratinka sa najprv pristavil pri pojme, „abstraktná spravodlivosť vyslovovaná filozofmi“, čo tvrdo odmietol, a adresoval Gašparovičovi tieto slová: „[...] je treba spoločnosť ochrániť pred živly, ale musíme si uvědomit, že tento stát zcela selhal v ochraně chránit lidi před zločinci v minulosti – pokud sám tyto zločiny nekonal, jako poslušný vykonavatel vůle určité mocenské skupiny. A pokud se něco v tomto směru nezmění, bude to trvale snižovat prestiž zákonů celého státu. Vždyť si uvědomte, že tady hrozí – abych to nějakým způsobem

parafrázoval – že matky budou svým dětem říkat ‚musíš dbát na to, abys neporušoval zákony, protože když je budeš porušovat málo, tak ti hrozí, že budeš potrestán; když se na to dáš, tak je musíš porušovat masivně a trvale – pak budeš mít klidné stáří‘.“¹⁶ Zdá sa, že slová poslanca Bratinku sa stali prorockými najmä z dnešného pohľadu na vývoj v Slovenskej republike. Česká cesta bola predsa len o niečo málo iná.

ÚSTAVNÝ SÚD A TIE ĎALŠIE...

V roku 1995 vznikol v Českej republike samostatný Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu.¹⁷ Základnou právnou normou, ktorá umožnila ÚDV zahájiť trestné stíhanie väčšiny skutkov, sa stal Zákon č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti nemu. Kľúčovým na zahájenie trestného konania sa stal § 5 zákona, podľa ktorého „*Do promlčecí doby trestných činů se nezapočítává doba od 25. února 1948 do 29. prosince 1989, pokud z politických důvodů neslučitelných se základními zásadami právního řádu demokratického státu nedošlo k pravomocnému odsouzení nebo zproštění obžaloby*.“ Zákon bol napadnutý skupinou 41 poslancov namietajúcich jeho protiústavnosť. Poslanci za Komunistickú stranu Čiech a Moravy (KSČM) vzniesli pripomienky voči viacerým paragrafom. Najviac argumentov sa

12 Stenoprotokol ze 17. společné schůze SL a SN ČSFR, Rozprava k Zprávě GP ČSFR, 8. 10. 1991 – viz <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/017schuz/so17108.htm> (citované k 22. 7. 2024).

13 Správa uvádza, že GP a jej podriadené zložky prijali len v prvom polroku roku 1990 desiatky podnetov od občanov (I. Gašparovič hovorí o tisíckach podnetov), v ktorých občania požadujú postih bývalých funkcionárov KSČ. Tamtiež.

14 Tamtiež.

15 Tamtiež.

16 Tamtiež.

17 Rozkazom ministra vnútra ČSFR Jána Langoša vznikol 2. 9. 1991 Útvar FMV pre dokumentáciu a vyšetrovanie činnosti ŠtB. ÚDV vznikol zlúčením Úradu dokumentácie a vyšetrovania činnosti ŠtB (pôsobiaceho od 1. 11. 1992) a Strediska pre dokumentáciu protiprávnosti komunistického režimu ministerstva spravodlivosti ČR. Bližšie pozri ŽÁČEK, Pavel: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. *Památ národa*, 2005, roč. 2, č. 2, s. 81 – 84. Prácu ÚDV ŠtB značne komplikoval fakt, že v čase jeho vzniku a pôsobenia neexistovala právna norma, ktorá by reálne riešila zákaz právnej retroaktivity.

Milouš Jakeš na oslave sviatku práce 1. mája 2014. Bývalý generálny tajomník KSČ porevolučnými súdmi nikdy odsúdený nebol. (foto: WikimediaCommons / David Sedlecký)

sústredilo na spomínaný § 5. Sudcovia Ústavného súdu (ÚS) však tieto argumenty rázne odmietli. „Nezbytnou súčasťou pojmu promlčení trestně-právního stíhání je vůle, snaha a ochota státu trestný čin stíhat. Bez tohoto předpokladu nemůže být naplněn ani obsah pojmu promlčení, ani smysl tohoto právního institutu. Teprve dlouhodobé vzájemné působení dvou prvků: vůle a snahy státu pachatele potrestat a trvalého rizika pachatele, že může být potrestán, zakládá smysl promlčení. Pokud stát určité trestné činy a určité pachatele stíhat nechce, je promlčení zbytečné: v těchto případech běh promlčecí lhůty ve skutečnosti neexistuje a promlčení samo o sobě je fiktivní.“¹⁸

Sudcovia ÚS teda vyslovili nesúhlas so stanoviskom navrhovateľov, že vedomie apriórnej nestíhatelnosti

určitých deliktov nebolo súčasťou subjektívnej stránky týchto trestných činov a že toto „kvázi-premlčanie“ prebiehalo mimo páchatelovu vôľu. Inak je to pri páchateloch pod politickou ochranou štátu. Ich trestný čin bol „premlčaný“ *de facto* ešte skôr, ako bol spáchaný. Táto skutočnosť často pôsobila inšpiratívne na ďalšiu trestnú činnosť.

„Chápat dobu, která plynula od spáchání jejich trestných činů jako plynutí ‚promlčecích lhůt‘, jež plynout nesměly, by znamenalo zcela protismyslnou interpretaci právního státu. Bylo by to potvrzením toho druhu ‚právní jistoty‘, kterou pachatelé této trestné činnosti měli již od počátku své činnosti a jež spočívala ve státě chráněné beztrestnosti.“ ÚS dal prednosť právnej istote občanov pred právnou istotou páchatelov, pretože ako konštatuje: „*Jiné řešení by znamenalo vydat režimu totalitní diktatury osvědčení právního státu, a tím nebezpečný signál do budoucna: důkaz, že zločin se může stát beztrestným, je-li prováděn hromadně, organizovaně, po delší dobu a pod ochranou organizace, jež se zmocnila státu. To by znamenalo ztrátu věrohodnosti současného právního státu a bylo by současně porušením čl. 9 odst. 3 Ústavy České republiky, protože [...] výkladem právních norem nelze oprávnit odstranění nebo ohrožení základů demokratického státu.*“¹⁹ ÚS vo výsledku návrh komunistických poslancov zamietol, zákon ponechal v platnosti a umožnil jeho aplikáciu. Tá sa však ukázala ako problematická. Viaceré súdy v praxi zaujímali k tejto právnej

norme výrazne odlišné stanoviská. Väčšinou išlo o argumentáciu narušania právnej istoty údajnou spätnou účinnosťou zákona. Najproblematickejšou a najkontroverznejšou sa stala práve otázka hodnotenia premlčania trestných činov. Mediálne azda najznámejším prípadom je v tejto súvislosti verdikt Vrchného súdu (VS) v Prahe z roku 1997 o zastavení trestného stíhania Milouša Jakeša a Jozefa Lenárta²⁰ obžalovaných z trestného činu vlastizrady, kde sa ako dôvod zastavenia uvádza premlčanie trestného činu. Predseda senátu VS Vladimír Vočka sa následne dostal do konfliktu so sudcom ÚS Vladimírom Klokočkom, ktorý vo svojom komentári uverejnenom v *Lidových novinách* s uvedeným výrokom tvrdo polemizoval a upozornil, že podľa ústavy sú nálezy ÚS pre ostatné súdy i celú justíciu záväzné, a vyslovil názor, že svojím rozhodnutím Senát VS vysiela do spoločnosti signál, že zločin sa môže stať beztrestným, ak sa uskutočňuje pod ochranou organizácie, ktorá sa zmocnila štátu. Postoj VS a jeho nerešpektovanie rozhodnutia ÚS označil za aroganciu.²¹ V otázke hodnotenia premlčania vydávali v rozpore s nálezom Ústavného súdu stanoviská aj viaceré senáty Najvyššieho súdu (NS), keď dochádzali k záveru, že trestné stíhanie sa zastavuje z dôvodov premlčania. Až dovolanie jedného z odsúdených, ktorý poukazoval na rozdielne hodnotenie jedného zo senátov NS, viedlo k zjednoteniu

18 Nález Ústavního soudu 19/93 z 21. 12. 1993 – viz <https://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=Pl-19-93> (citované k 22. 7. 2024).

19 Tamtiež.

20 Najvyšší straníckí predstavitelia (prípadne členovia ÚV KSČ) boli obžalovaní opakovane, s výnimkou Karola Hoffmana, avšak odsúdený nebol nikto z nich.

21 Sudca Vladimír Vočka (bývalý člen KSČ a bývalý vojenský prokurátor) zverejnil následne spolu s kolegami polemiku v denníku *Právo* a podal na sudcu Ústavního soudu Vladimíra Klokočka trestné oznámenie. Pozri ŠÍDLŮ, Jindřich: Pozor, Vočka jde. *Respekt*, 1997, roč. 8, č. 48 (24. 11. 1997).

stanoviska²² záväzného pre všetky senáty tohto súdu. Ďalšou prekážkou trestnoprávneho vyrovnávania sa s minulosťou bol fenomén prezidentských amnestií komunistických prezidentov, ktoré bránili vyšetrovaniu tých najbrutálnejších činov režimu. Je to typické najmä pre obdobie vyšetrovania činov z 50. rokov, ale nielen. Ani jeden zo súdov a ani právna teória nezohľadňujú skutočnosť, že prezidentské amnestie neboli udeľované na základe zvrchovanej slobodnej vôle prezidenta, ale boli schvaľované a pripravované v politbyre Komunistickej strany Československa, ktorého bol prezident členom.

Ďalšou právnou úpravou umožňujúcou postih trestných činov z predmetného obdobia bola novela trestného zákona č. 140/1961 Sb. uskutočnená zákonom č. 327/1999 Sb. Tá u trestných činov, kde je horná hranica trestnej sadzby 10 rokov, predĺžila pôvodnú desaťročnú premlčaciu dobu na 12 rokov a v § 67 stanovila nové kategórie nepremlčateľných trestných činov: „Uplynutím promlčecí doby nezaniká trestní odpovědnost za trestné činy spáchané v době od 25. února 1948 do 29. prosince 1989, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody činí nejméně deset let, pokud z důvodů neslučitelných se základními zásadami

právního řádu demokratického státu nedošlo k pravomocnému odsouzení nebo zproštění obžaloby, a které byly spáchány veřejnými činiteli anebo byly spáchány v souvislosti s pronásledováním jednotlivce nebo skupiny osob z důvodů politických, rasových či náboženských.“ Takto je vylúčenie z premlčania definované aj v novom trestnom zákonníku č. 40/2009 Sb.

Voči tejto zákonnej úprave sa nevzniesla taká vlna kritiky, pretože nezavádza „pravú“ retroaktivitu tak ako zákon č. 198/1993 Sb.²³ Ani vyššie uvedené úpravy však nemali samozrejme dopad na vyšetrovanie prípadov menšej závažnosti, ktorých premlčacia doba bola približne 5 rokov započítavaná od 30. decembra 1989. Ich trestnosť zanikla často skôr, ako mohli byť tieto prípady otvorené.

Ako konštatujú sami pracovníci ÚDV, faktorom, ktorý výrazne ovplyvňoval priebeh vyšetrovaní a procesov v jednotlivých prípadoch, sú prieťahy v procesnom konaní.²⁴ Priemerná doba od oznámenia obvinenia po vynesenie rozsudku bola 4 až 5 rokov. Ďalším nástrojom ovplyvňujúcim proces vyrovnávania bola zmena právnej kvalifikácie trestných činov znamenajúca aj kratšiu premlčaciu dobu, a tým často beztrestnosť. Toto sa týka takmer všetkých prípadov justičných vražd. Na verejnosti asi najviac rezonoval oslobodzujúci rozsudok Karla Vaša známeho z procesu

s generálom Heliodorom Píkom (1897 až 1949).²⁵ Zmena právnej kvalifikácie je typická tiež pri prípadoch vyšetrovania prípadov usmrtenia občanov na štátnej hranici, kde najčastejšou kvalifikáciou bolo zneužitie právomoci verejného činiteľa. Tu však treba dodať, že k tejto kvalifikácii nepristupovali len štátni zástupcovia, ale aj samotní vyšetrovatelia, i keď tí prevažne po roku 1999 z logických dôvodov využívali vyššie spomínanú novelu trestného zákona. Proces vyšetrovania prípadov zo štátnej hranice by bolo možné rozdeliť na viacero etáp. V prvej (1995 – 2000) šlo o kauzy, ktoré vyšetrovatelia ÚDV považovali za najkrikľavejšie a za pomerne jednoznačné, keďže pri nich často dochádzalo buď k zraneniu, či zabitiu obetí na území cudzieho štátu a k ich odvráteniu späť na územie Československa. V ďalšej etape boli potom prešetrené všetky ďalšie incidenty.²⁶ Z približne 280 známych dohľadaných prípadov usmrtených osôb bolo takmer 100 zabitých elektrickým prúdom. Okrem skupiny osôb usmrtených vysokým napätím, pri odrátaní skupiny 42 prípadov, ktoré sa odohrali na území Slovenskej republiky, ÚDV vyšetroval 140 ďalších prípadov. Z tohto počtu sa pred súdom nakoniec ocitlo len šesťnásť z nich. Dva prípady skončili nepodmienečnými trestami, v štyroch súd uložil podmienené

22 Vo svojom stanovisku veľké kolégium trestného senátu NS zo 7. 4. 2005 konštatuje, že pri splnení podmienok stanovených v § 5 zákona č. 198/1993 nie je trestné stíhanie neprípustné, ak neuplynula premlčacia doba počítaná od 30. 12. 1989. Rozhodnutie senátu tiež konštatuje, že Najvyššiemu súdu neprináleží konštatovať protiústavnosť zákona č. 198/93, lebo mu táto právomoc neprináleží. Viz https://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/1E1439B8DBA18E14C1257A4E065A02F?openDocument&Highlight=0,null (citované k 22. 7. 2024).

23 IVIČIČ, Marek: *Náprava křivd a bezpráví z pohledu ústavního práva*. Rigorózní práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2007, s. 58.

24 *Archív autora, dokument 10 let ÚDV*.

25 Prípad K. Vaša, ktorý skončil oslobodzujúcim rozsudkom z dôvodu premlčania, rozhodovali bývalí členovia KSČ, príslušníci vojenskej prokuratúry. Prípad justičných vražd, za ktoré boli Karol Vaš a Ludmila Brožová-Polednová stíhaní, je mimoriadne zaujímavý aj úplne rozdielnym prístupom súdov, kde osobná účasť a angažovanie Polednovej a dôkazy proti nej boli menej priekazné ako dôkazy v prípade oslobodeného Vaša, a napriek tomu bola 11. 9. 2008 odsúdená na šesť rokov odňatia slobody nepodmienečne.

26 ČERNÝ, Kamil: Trestní postih příslušníků Pohraniční stráže v České republice. In: *Moc verus občan, úloha represie a politického násillia v komunizme*. ÚPN, Bratislava 2005, s. 124.

tresty.²⁷ V ostatných prípadoch bol podľa názoru súdu trest buď premlčaný, nebolo možné ho uložiť z dôvodu amnestie, prípadne sa súd rozhodol obvinených zbaviť viny konštatujúc, že ich skutok nebol v rozpore s vtedy platným právom a nie je trestným činom.

Vyšetrovanie komunistických zločinov ovplyvnil aj politický zásah do činnosti ÚDV po predčasných voľbách v roku 1998, kedy sa na post ministra vnútra dostal Václav Grulich, člen Českej strany sociálno demokratickej (ČSSD), predtým člen komunistickej strany. K 1. januáru 1998 skončil na poste riaditeľa niekdajší disident Václav Benda z dôvodu zákona o strete záujmov a na jeho miesto nastúpil dočasne poverený Marián Gula. V tomto roku inicioval minister Grulich dve kontroly, v dôsledku ktorých muselo ÚDV opustiť viacero zamestnancov. Samotný odbor vyšetrovania natoľko personálne poškodený nebol. Zásah sa viac dotkol spôsobu a organizácie činnosti i vyšetrovania, ktoré sa sformalizovalo. „Väčšina zamestnancov, ale nie všetci, prijala úzus, ktorý presadzovalo vedenie, ktoré nechcelo prichádzať do konfliktu so štátnymi zastupiteľstvami, nemyslím konflikty mimo rámcov zákona, ale podriaďovalo sa takým kvalifikáciám, o ktorých vedelo, že s nimi bude súhlasiť aj štátny zástupca. Mne sa opakovanne stávalo, že keď som sa snažil

presadiť niečo mimo tohto úzu, alebo som prišiel s nejakým iným pohľadom, opakovanne som počúval argument: *Ved' nás môžu zrušiť. Proste sa báli.*“²⁸ Vplyv tohto prístupu sa prejavil napríklad pri vyšetrovaní zabíjania ľudí na železnej opone formalizovaním postupu a prijímaním uznesení o odložení vyšetrovania samotnými vyšetrovateľmi.²⁹ Za zabíjanie civilistov na štátnej hranici nebol doteraz odsúdený nikto z vyšších veliteľov Pohraničnej stráže a stranického vedenia vynucujúcich režim na štátnej hranici.

Vyšetrovanie komunistických zločinov ovplyvnil aj politický zásah do činnosti ÚDV po predčasných voľbách v roku 1998

K poslednému vývoju v trestnoprávnom vyrovnávaní v ČR treba doplniť, že v roku 2008 skupina aktivistov podala na Najvyššie štátne zastupiteľstvo ČR trestné oznámenie vychádzajúce z podania slovenského Ústavu pamäti národa (ÚPN).³⁰ Podanie riešil ÚDV. Z odpovede doručenej po ôsmich rokoch, t. j. 1. júla 2016, vyplýva, že na štátnej hranici síce dochádzalo k trestným činom a že konanie zainteresovaných je trestné, ale aktéri sú buď mŕtvi, alebo, ako v prípade Lubomíra Štrougala, ministra

vnútra zodpovedného za hraničný režim, došlo k mareniu výkonu verejného činiteľa z neobľahčivosti a tento trestný čin je premlčaný³¹ (pozri dokument na s. 24). Jednou z posledných aktivít na poli pokusov o trestnoprávne vyrovnanie sa s minulosťou bolo konanie Platformy európskej pamäte a svedomia (Platforma), ktorá podala v auguste 2016 na Najvyššom nemeckom štátnom zastupiteľstve trestné oznámenie pre vraždu piatich nemeckých občanov na hraniciach bývalej ČSSR. Podľa tlačovej správy zverejnenej Platformou 13. decembra 2017 sa vyšetrovaním prípadu začal zaoberať Bavorský zemský vyšetrovací úrad v Mníchove.³² Platforma tiež 21. septembra 2017 podala na Najvyššom štátnom zastupiteľstve ČR trestné oznámenie na bývalých členov Ústredného výboru (ÚV) KSČ, Milouša Jakeša, Lubomíra Štrougala, Petera Colotku a ďalší okruh osôb zodpovedných za zabíjanie civilistov na štátnych hraniciach bývalého Československa s Rakúskom a SRN v rokoch 1965 – 1989 ako zločinov proti ľudskosti. Trestné oznámenie upozornilo na skutočnosť, že s každou obeťou je spojený a k trestnému oznámeniu pripojený reťazec velenia zodpovedných osôb od zasahujúcej hliadky až po členov ÚV KSČ (ešte žijúcich).³³ Doterajší postup ÚDV a NŠZ vo veci by sa dal nazvať viac ako opatrným.³⁴

27 SLÁVIK, Martin: *Vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou v trestnoprávnej rovine v krajinách bývalého Československa*. Dizertačná práca. Masarykova univerzita, Brno 2022, s. 164 – 165.

28 Tamtiež, Rozhovor s Miroslavom Lehkým.

29 Tamtiež, s. 57.

30 Dňa 28. 5. 2008 podal ÚPN na Generálnu prokuratúru SR Oznámenie o skutočnostiach, ktoré nasvedčujú spáchaniu zločinov proti ľudskosti – viz https://www.upn.gov.sk/data/usmrteni/proti_ludskosti.pdf (citované k 22. 7. 2024).

31 *Archív autora*, Oznámení ÚDV ze dne 1. 7. 2016 o ukončení šetření trestního oznámení ve věci: Režim výkonu služby PS OSH na st. hranici 1948 až 1989, sp. zn. UDV-72-113/TC-2009-260013.

32 Platforma podala trestné oznámenie aj v Poľsku v prípadoch 13 poľských občanov zabitých na československých hraniciach v rokoch 1961 – 1965. O činnosti Platformy a projektu JUSTICE 2.0 viac v texte Neely Winkelmannovej v tomto čísle *Pamäti a dejin*.

33 Platforma európskej pamäte a svedomia podala 21. 9. 2017 na NŠZ v Brne trestné oznámenie na bývalých členov predsedníctva ÚV KSČ Milouša Jakeša, Lubomíra Štrougala a Petera Colotku a ďalší okruh zodpovedných osôb za zabíjanie civilistov na štátnych hraniciach bývalého Československa s Rakúskom a v rokoch 1965 – 1989 ako zločinu proti ľudskosti.

34 Viac k postupu NŠZ a ÚDV i jeho kritika na seminári Úrad dokumentácie a vyšetrovaní zločinu komunizmu včera, dnes a zítra. Orgány činné v trestnom řízení a vyšetrování zločinu komunismu, 4. 3. 2024 – viz <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=4906&td=19&cu=8> (citované k 22. 7. 2024).

PRÍSTUP NEMECKEJ JUSTÍCIE

Legislatíva a nálezy ÚS v kontexte „nachádzania“ práva ostali z veľkej väčšiny na pleciach vtedajších sudcov ÚS, čo sa samozrejme prejavilo v kvantitatívnej i kvalitatívnej rovine trestného postihu komunistických zločincov. Tento fakt je zrejmý pri krátkej komparácii s prístupom nemeckej justície.

Procesu vyrovnávania sa s minulosťou v Nemecku napomohlo prijatie viacerých právnych noriem³⁵ upravujúcich, podobne ako v prípade českého zákona č. 198/1993 Sb., dobu premĺčania jednotlivých skutkov. V odôvodnení, nie nepodobnom nálezu Ústavného súdu, sa konštatuje, že zákaz retroaktivity nachádza svoje opodstatnenie z hľadiska požiadaviek právneho štátu vo zvláštnom stave dôvery v trestné zákony vydané demokratickým zákonodarcom, ktorý je viazaný základnými právami. Takýto stav nie je tam, kde nositeľ štátnej moci vylúči stanovením ospravedlňujúcich dôvodov trestnosť v oblastiach najťažšieho kriminálneho bezprávia, a tým nabáda nad rámec písaných noriem k páchaniu takéhoto bezprávia a nerešpektuje závažným spôsobom ľudské práva všeobecne uznávané medzinárodným spoločenstvom.³⁶

Toto a následné ďalšie rozhodnutia súdov v SRN boli uplatňované v súvislosti s argumentáciou oponujúcou obhajobe vysoko postavených predstaviteľov režimu³⁷ súdených v súvislosti

V Nemecku bolo po zjednotení vedených viac ako 62 000 vyšetrovaní. Najvyššie postaveným prominentom bývalého režimu bol Egon Krenz, niekdajší predseda východonemeckej komunistickej strany SED, ktorý bol odsúdený na šesť a pol roka. (foto: Wikimedia Commons / Reiner Mittelstädt)

s prípadmi zabíjania civilistov na hraniciach, ktorí argumentovali proti porušeniu právnej istoty a odvolávajú sa na zákaz právnej retroaktivity. V NDR bolo rovnako ako v tajných normách komunistického režimu v ČSSR použitie strelnej zbrane oprávnené, „*ak je potrebné bezprostredne zabrániť vykonaniu trestného činu*“ – v tomto prípade nedovolenému opusteniu republiky. Formálne bolo teda použitie strelnej zbrane pri pokuse o útek oprávnené, teda legálne. Pohraničníci v NDR, rovnako

tomu bolo i v ČSSR, dostali rozkaz na základe rozhodnutia v politbyre až po denný rozkaz na hranici vyložiť zákon tak, že treba zabrániť úteku za každú cenu, teda je lepšie, ak utečenec zomrie, než aby sa mu útek podaril. Vedenie NDR tak dalo prednosť ochrane hraníc (a režimu) pred ochranou ľudského života. Nemecká justícia uznala túto prax ako protiprávnu a popierajúcu ľudské práva.³⁸

V prípade súdenia bývalých členov politbyra nemecké súdy argumentovali, že ich počinanie nemožno

35 Šlo o Zákon z 26. 3. 1993, o zrušení premĺčania trestných činov SED, ktorý „u skutkov spáchaných počas vlády bezprávneho režimu SED, u skutkov spáchaných z politických dôvodov, prípadne z dôvodov nezlučiteľných so zásadami slobodného demokratického právneho poriadku“ stanovil, že v období od 11. 10. 1949 do 2. 10. 1990 premĺčacia doba týchto skutkov neplynula. Druhou takou právnou normou je zákon z 27. 9. 1993, o predĺžení trestnoprávných premĺčacích lehôt.

36 IVIČIČ, Marek: *Náprava krivd a bezpráví z pohľadu ústavného práva*, s. 71.

37 Fritz Streletz, člen Národnej rady obrany (od roku 1971), člen Ústredného výboru SED a v rokoch 1979 – 1989 námestník ministra obrany, bol odsúdený na trest odňatia slobody na päť rokov a šesť mesiacov, Heinz Kessler, člen Ústredného výboru SED (od roku 1946), náčelník generálneho štábu Národnej ľudovej armády, člen Národnej rady obrany a v rokoch 1985 – 1989 minister obrany, bol odsúdený na sedem rokov – obaja za trestný čin navádzania na zabitie. Egon Krenz, generálny tajomník Ústredného výboru SED (nástupca Ericha Honeckera), člen Politbyra a Národnej rady obrany, bol odsúdený na trest odňatia slobody šesť rokov a šesť mesiacov za zabitie v nepriamom spáchaní.

38 SCHAEFGEN, Christoph: *Stíhanie zločinov komunizmu cez aspekt ochrany ľudských práv*, s. 74 – 75.

ospravedlniť vtedy platným zákonom o hraniciach, konkrétne § 27 tohto zákona, ktorý mal slúžiť na krytie zabitia utečencov strelnými zbraňami či nášľapnými mínami. Podľa zemského súdu v Berlíne bola štátna prax očividne v rozpore so základnými zákonmi spravodlivosti a medzinárodne chránenými ľudskými právami. Vo svojich rozhodnutiach nemecká justícia súdila s využitím vtedy platného práva, využívajúc aj Ústavu NDR, v ktorej boli zakotvené články, ktorých prekročenie bolo v reálnej praxi režimu na hraniciach a jeho vynucovaní hrubo porušované. Predovšetkým čl. 19 odst. 2 Ústavy NDR hovoril, že všetky štátne orgány a všetky sily spoločnosti sú povinné rešpektovať a chrániť ľudskú dôstojnosť. V čl. 30 odst. 1 a 2 osobnosť a sloboda každého občana sú nedotknuteľné a práva občanov môžu byť obmedzené len v rozsahu, v akom to dovoľuje zákon a v akom je to nevyhnutné. Súd tiež posudzoval ďalšie právne normy vyhodnocujúc otázku primeranosti (použitia zbrane). Na základe týchto zistení bolo možné súdiť podľa vnútroštátneho práva.³⁹

Spolkový súdny dvor v Karlsruhe, na ktorý sa odsúdení odvolali, konštatuje, že nie je možné odvolávať sa na legislatívu, ktorá v dobe svojej účinnosti bola v zjavnom rozpore s medzinárodnými právnymi zmluvami (Paktom o občianskych a politických právach – ktorý ratifikovala aj ČSSR), a nie je možné odvolávať sa na zákon ospravedlňujúci dôvod, ktorý je nezlučiteľný s vyššími normami práva. Sťažovateľov označil za intelektuálnych pachateľov zabitia.⁴⁰

Spolkový ústavný súd (sídliaci tiež v Karlsruhe), ktorý vo veci ďalej rozhodoval, síce konštatuje absolútny zákaz právnej retroaktivity a absolútnosť právnej istoty, ale vyhlasuje, že tento mimoriadny základ spoľahlivosti odpadá, keď štát pre oblasť najťažších kriminálnych bezpráví určí stavy trestných činov, ale súčasne pre niektoré oblasti trestnosti vylúči ospravedlniteľnými dôvodmi, pričom písomnými normami vyzval k takémuto bezpráviu, podporoval ho, a tak závažným spôsobom opovrhoval ľudskými právami, všeobecne uznávanými v spoločenstve medzinárodného práva.

Nositeľ moci tým nastolil mimoriadne štátne bezprávie, ktoré sa môže udržať len dovtedy, kým fakticky existuje štátna moc, ktorá je za to zodpovedná. V tejto mimoriadnej situácii nedovolí nariadenie materiálneho práva, ktoré berie do úvahy medzinárodne uznávané ľudské práva, použiť takýto ospravedlňujúci dôvod.⁴¹

PRÁVO ZLOČINECKEJ POVAHY

Ak v Českej republike existovali právne normy a argumentácia mimoriadne podobné podmienkam v Nemecku, čím vysvetlíť tak odlišný postup českej justície? Najlogickejším sa zdá byť tvrdenie, že spravodlivosť, sila práva a zákona, je len taká silná ako sila, ktorá ju vymáha, a to v kontexte personálnej kontinuity s bývalým režimom v justícii. Nie je však možné explicitne dokázať, že by motiváciu príslušníkov justície pri posudzovaní komunistických zločinov ovplyvňovalo vlastné členstvo

v komunistickej strane. Odpoveď je skôr možné nájsť v jednom z náleзов ÚS, ktorý sa čiastočne venuje práve trestnoprávnemu postihu komunistických zločinov: „Nemusiť byť pritom o determinácii rozhodovani pouze hodnotovým systémem soudce jako člena KSČ, nýbrž i o metodologii výkladu a aplikace práva typickou pro komunistickou ideologii a celkově pro její koncepci práva vůbec. [...] právo bylo identifikováno jen se zákonem, navíc velmi primitivně pojatým (tedy zákonem zbaveným relevantních hodnot, principů a svého účelu). [...] Judikatura Ústavního soudu nezřídka byla a dosud je konfrontována s přístupem obecných soudů k právu, typickým právě pro koncepci práva předlistopadového; tedy s pojetím práva formalistickým, čistě pozitivněprávním, vycházejícím toliko z jazykového výkladu, aniž by – mnohdy – obecné soudy vzaly v úvahu účel a smysl vykládaných právních předpisů a povinnost chránit základní práva a svobody; to platí dokonce i u těch předpisů, kterými se demokratický stát snažil reagovat na křivdy způsobené minulým režimem.“⁴² Je to práve táto, naviac generačne prenášaná „formácia“, ktorá prispela k nazeraniu veľkého množstva členov justície na to, čo už zmienený bývalý sudca ÚS Vladimír Klokočka nazval v jednom zo svojich textov „právom zločineckej povahy“,⁴³ ako na niečo legitímne.

Hlavným faktorom, ktorý dal trestnoprávnemu vyrovnávaniu sa s minulosťou v ČR podobu, je neschopnosť, v horšom prípade vedomé odmietnutie hodnotovej diskontinuity s komunistickým právom, prejavujúca sa v interpretácii a aplikácii komunistických právnych noriem

39 Rozsudok Európskeho súdneho dvora pre ľudské práva, Štrasburg, 22. 3. 2001 vo veci F. Streletz, H. Kessler, E. Krenz vs. SRN (individuálne sťažnosti č. 34044/96, 35532/97 a 44801/98).

40 Tamtiež.

41 Tamtiež.

42 Nález Ústavného súdu ČR zo dňa 15. 11. 2010, sp. zn. I. ÚS 517/10.

43 KLOKOČKA, Vladimír: Ještě jednou k otázce pozitivního a „nadpozitivního“ práva. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 1996, roč. 4, č. 4, s. 585–590.

(často i podzákonných noriem) bez zohľadnenia hodnôt, na ktorých stojí nová ústava.

Na Slovensku trestnoprávne vyrovnanie sa s minulosťou neprebehlo vôbec. Bol síce prijatý Zákon č. 126/1996 Zb. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu. Možno ho nazvať obdobou českého zákona č. 198/1993 Sb. Podobne ako o tri roky skôr prijatá česká legislatívna norma obsahuje paragraf podobný § 5 českej legislatívy, nie je však identický. Na rozdiel od českého zákona je formulácia upravená vsuvkou: „*trestnosť ktorých nezánikla*“, teda: „[...] *do premĺčacej doby trestných činov, trestnosť ktorých nezánikla, sa nezapočítava doba od 25. februára do 29. decembra 1989, ak z politických dôvodov nezlučiteľných so základnými zásadami právneho poriadku demokratického štátu nedošlo k právoplatnému odsúdeniu alebo k zbaveniu obžaloby*.“ Práve vsunutie týchto troch slov, samozrejme aj s nečinnosťou príslušných orgánov, zaručovali komunistickým zločincom praktickú beztrestnosť.

MINULOSŤ JE PRED NAMI?

V dňoch 29. a 30. novembra 2004 sa v Poslaneckej snemovni Parlamentu Českej republiky konala konferencia s názvom *Ideje, na nichž stojí Česká republika*. V rámci nej mal príspevok aj Ján Langoš, vtedajší predseda Správnej rady slovenského ÚPN. Jeho reč bola jasným vyjadrením podpory vzniku obdobnej inštitúcie v Českej republike. Hovoril najmä o dôvodoch, ktoré ho viedli k presadeniu vzniku ÚPN. Langoš mal svoju víziu o potrebe a zmysle existencie takejto inštitúcie hlboko premyslenú. Hovoril o tom,

čo sa stalo, keď bol Boh vytlačený zo stredu ľudského spoločenstva a nahradený človekom. A ako sa s touto zmenou vytrácala aj základná schopnosť rozlišovať medzi dobrom a zlom, ako sa vytrácala najdôležitejšia starozákonná a novozákonná morálna výzva, teda rozlišovať dobro od zla a postaviť sa zlu. Pýtal sa na schopnosť v spoločenskej a aj individuálnej rovine pravdivo odpovedať na otázku, akí sme v dobe zločineckého komunistického režimu boli, ako sme sa chovali, či sme sa zlu, ktoré znamenal tento režim, postavili, alebo sme s ním rôznym spôsobom spolupracovali. Vtedy vzniklo aj video, nakrútené českou dokumentaristkou Kristínou Vlachovou, na ktorom Ján Langoš hovorí, že najväčším poškodením prenášaným z minulosti je poškodenie mysli a srdca. „*Môžeme prevziať zo západných demokracií inštitúty, princípy, ústavy a právne poriadky, ale kým nevrátime do pôvodného stavu naše srdcia a naše mysle, nebudeme tu mať demokraciu, nebudeme sa vedieť plne tešiť zo slobody a využívať slobodu na dobro celého spoločenstva*.“⁴⁴

To hovoril Ján Langoš pred dvadsiatimi rokmi. Dnes sa jeho slová o postojoch mnohých k demokracii naplnili až po okraj, na Slovensku zjavne, v Českej republike (v čase písania tohto textu) je stav vnímania demokracie a radosti zo slobody o niečo lepší, aj keď hlasov spochybňujúcich jej základné princípy a hlavne uší ochotných tieto hlasy počúvať tiež pribúda. Zmenu mysli a srdca je snáď možné interpretovať ako schopnosť ľudí vnímať a žiť hodnoty, na ktorých demokracia stojí, okrem iného schopnosť zodpovedne sa podieľať na politike a s tým spojený zmysel pre spravodlivosť, toleranciu, dôveru a empatiu.

Nevypovedaná a neodhalená pravda o minulosti takémuto niečomu bráni. Bráni a udržuje v mnohých myšlienke totalitného človeka – človeka ochotného podriaďať a prispôbiť sa nekontrolovanej štátnej moci, vzdávajúceho sa možnosti vlastnej politickej zodpovednosti, a to aj v situáciách, kde štátna moc pohŕda integritou a dôstojnosťou človeka. V tom je ukryté obrovské riziko pre demokraciu, ktorá sa z princípu opiera práve o zodpovedných občanov. Niekde tu je varovanie výroku o minulosti, ktorá je pred nami, resp. výroku Miroslava Vodrážku o „*budúcnosti tehotnej minulosťou*“.⁴⁵ Niekde tu je zjavná aj naša nesplnená, alebo len čiastočne splnená domáca úloha týkajúca sa spravodlivosti ako inštrumentu, ktorý napomáha budovať pre demokraciu taký dôležitý hodnotový kompas vlastných občanov. Ak hodnoty obsiahnuté a formulované napr. v nových ústavách vznikli aj *ex negativo*, vymedzením sa voči predchádzajúcemu zločineckému režimu, tak spravodlivosť, spravodlivé odsúdenie zločínov (zločincov) minulého režimu sú asi najsilnejším nástrojom, ktorý mohol formulovať nový morálny konsenzus v krajine, kde tichý súhlas mnohých a dĺžka trvania režimu znamenali pomerne značnú deformáciu mysli a srdca. ■

MARTIN SLÁVIK (1980) vystudoval politológiu na Trnavskej univerzite, doktorát získal na Masarykově univerzitě v Brně. Působil v Ústavu paměti národa a Ústavu pro studium totalitních režimů, spolupracoval s Platformou evropské paměti a svědomí. V současnosti je předsedou Dozorčí rady ÚPN a působí v občanském sdružení *Living Memory*.

⁴⁴ Pozri https://www.youtube.com/watch?v=MUoiCzRbK_U&t=2s (citované k 22. 7. 2024).

⁴⁵ VODRÁŽKA, Miroslav: *Manifest existenciálních dějin*. Herrmann & synové, Praha 2011, s. 9.